

dijalektika danas

MIHAILO MARKOVIĆ: *W*

I
U svetu i kod nas vlada danas **odgovorna dužina oko pojma dialektike**. Ovo su marksisti prilično ozbiljno i dijalektički metodi pokušavaju ne zadovoljavaju iz prošle vremena što ne ispunjava neke osnovne uslove stvararskog rada. Često je tuje ista drugo od ponavljanje dobro poznatim stavovima i uskraćuju iz istorije nauke. U pojmi rađovanu ove vrste nauke izvestan napredak, ali se u ograničava uglavnom na **izvestan** novim primerima iz savremenih nauka ili u nepojmljivim slučajevima, na pokušaje nove esamantizacije, koji vode rascapljivanju **odgovornosti** principa (zakona) **odgovornosti** na nekolicu novih, ili **odgovornosti** nekolicu stavova marksističke filozofije, kojima o juče nije pričavani takav status, za **dijalektičke** zakone. Ovakav rad osvajaju usak izvesne proizvodnje, ali to nije jedini u glavni razlog što se prema njemu vrlo **odgovornosti** odnose ne samo **odgovornosti** naučnici i uverenim građanskim teoretičarima već i svi marksistički filozofi kojima je stalo o toga da marksistički misao i po svojoj metodi i po svom numeričnom sadržaju bude na savremenom nivou.

Uz nedostaci većine tekstova o dijalektici jesu, najpre, u tome što se vrlo malo pažnje posvećuje analizi i stvarnom razjašnjavanju i preciziranju upotrebljavajući kategorija kao što su: razvoj, progres, suprotnost, kvaliteta, kvantiteta, nužnost zakonitosti itd. Ovakvi pojmovi ostaju mutni, neodređeni, visumsumni, nedovoljno razgraničeni jedni od drugih: pokušaji njihovog definisanja obično su logički neodrživi — u većini slučajeva tu imamo lažni krug ili objašnjenje obscurnim per obscurnis. U vreme kad su metode logičke analize doživle ogroman napredak, ovakva vrsta neosvetačaka ravna je diskvalifikaciji.

Drugi je krupan nedostatak nekritično, dogmatsko shvatanje dijalektičkih principa kao apsolutnih zakona o stvarnosti, nezavisnih od čoveka i ljudske prakse. Stavovi kojima se izražavaju ovi zakoni smatraju se neprikosnovenim, univerzalnim, apsolutno isinitim, dokazanim. Paradoks je u tome što je na taj način dijalektika, koja ceo svet hvata kao kompleks procesa a ne gotovih stvari, samu sebe proglasila za gotovu stvar.

Najzad, treći je bitni nedostatak krajnje ograničeni način nje primene i njenog zasnivanja. Sudeći po činjeničnom materijalu na koji se opire, dobija se utisak da je dijalektika, pre svega, metoda prirodnih nauka. U odnosu na društvo, ona se uglavnom dovodi u vezu s ideološkim i političkim propagandom. Sam nekih pokušaja eksplicitnog formulisanja dijalektike *Kapitala* vrlo malo se radi na tome da se dijalektika obogati i konkretizuje sadržajnim i metodološkim rezultatima savremene sociologije, antropologije, psihologije, ekonomskih i pravnih nauka, teorije umetnosti, estetike i etike. I ne samo to. Ako je dijalektika opšta filozofska metoda, ona nebi mogla biti shvaćena samo kao metoda sticanja znanja, metoda izgrađivanja opšte slike o svetu (ili pogleda na svet). Ona bi morala biti shvaćena i kao metoda istraživanja i rešavanja humanističke problematike i u krajnjem liniji, kao metoda određivanja ciljeva i adekvatnih sredstava ljudske akcije.

Sve je to dijalektika kod Marksa. Međutim, mnogi njegovi sled-

benici uspešli su to da zaborave. Zbog toga su zaslužili da i istorija njih zaboravi. Jedina njihova olakšavajuća okolnost jeste: u uslovima kad je dijalektika postala credo ideologije i kad je formulisanje i tumačenje tog credo pripalo u nadležnost vrhovnih političkih autoriteta, dok je filozofima preostao jedini zadatak „razradivanja“ i pronalaganja primera, dijalektika bolju sudbinu nije mogla doživeti.

(O dijalektici, Naše teme, br. 9, 1963.)

PREDRAG VRANICKI: *W*

Svaki teorijski čovekov stav je određen historijskim nivoom njegove celokupne prakse. Ali isto tako kao što se može govoriti makar i svjesni pri tom historijski uslovljenosti naše spoznaje, o određenim fizikalnim općim zakonima u kojima je uvijek dano jedinstvo onog „do sebi“ i onog „za nas“, s istim mogućnostima možemo govoriti o najopćenitijim dijalektičkim filozofskim kategorijama principima, svjesni historijskog nivoa, historijskog dometa naše vlastite prakse sa koje sagledavamo određene probleme.

Problem dijalektike u prirodi, dakle historijski shvaćenoj prirodi, svodi se samo na tu problematiku. Ovo neljudsko i ljudsko, oboje dano u razvoinosti, u svojoj materijalnosti moraju imati i neka zajednička određenja. Da i u jednom i u drugom slučaju možemo i moramo govoriti o parcijalnim totalitetima, raznim nivoima, negiranim unutrašnje granice, nastajanjem novih kvaliteta itd. nedovoljno je. Priroda poznaje također razne oblike razvoja; svaki razvoj pretpostavlja negiranje prethodnih granica, određenja, oblika i nastajanje novih formi, struktura i kvaliteta. Dosađ je najdublje objašnjenje tih procesa dala dijalektička misao, te nema nikakvog smisla vraćati se na staru metafiziku ili površni evolucionizam. Pred dijalektičkim misli čovekovom postavljaju se samo jedan zadatak: pre vazići naše današnje ograničenosti i dublje proniknuti u dijalektiku historijsko-prirodne, a naročito prirodno-historijske stvarnosti.

Isto je tako nedostato svoditi dijalektičko samo na jedan princip (npr. totalitet ili praksu itd.), kao i negirati dijalektičku strukturu i razvojnost prirodne stvarnosti zato što ta stvarnost ne pozna svjesnu praksu ili nije jedan jedinstveni totalitet. Materija nije dana kao takva, u svojoj „goljoj“ formi, nego samo kao razne sfere, nivoi i strukture bivstvujećeg. Svaki taj totalitet ima za to i svoje granice i načine bivstvovanja i razvoja. Tek specifična eksplikacija određenog totaliteta i područja stvarnosti ima dignitet stvarne eksplikacije i teorije.

Dijalektički principi uopće ne pokazuju nužnost određenog toka razvoja, nego samo neka opća kategorijalna određena bivstvujećeg, njegovu dijalektičku strukturiranost, načine njegovog razvoja i nužnost samog razvoja.¹ Pravač tog razvoja i njegov smisao dan je u svakom slučaju na osnovu određene strukture. Ako u pojedinim strukturama možemo govoriti samo o običnim promjenama (anorgansko), u nekim o razvoju koji je određen zakonima same strukture (organsko), historijsko kretanje i razvoj je određeno danom historijskom ali i svjesnom aktivnošću čoveka, jednim elementom koji problem historijskog postavlja na savim specifične osnove.

Upravo zato, govoreći o dijalektici svega bivstvujećeg, isto tako i o materijalnosti bivstvujećeg mi još uvijek nemamo ključ za razumijevanje sfere specifično ljudskog. Još uvijek možemo da ostanemo u dijalektičkom ontologizmu ili vulgarnom materijalizmu.²

Vulgarno-materijalistička interpretacija čoveka poistovećuje do vjeka i prirodu da potezuju prirodne zakone na čovjeka i njegovu historiju ne vidi ljudski specifičnu. Mehanicizam, biologizam, energetizam, ekonomizam i filozofija i sociologija su konvencije takvih jednostranosti. Dijalektički ontologizam misli naprotiv da je riješio problem čoveka ako je opće dijalektičke principe primijenio na historiju i proklamirao ih kao zakone. On je ujedno veoma blizak vulgarnom materijalizmu, jer za igru svojih dijalektičkih zakona pronalazi samo bezlične materijalne proizvodne snage, zaboravljajući čovjeka kao glavnu „proizvodnu snagu“. Gleđajući na problem slobode samo kao na spoznajnu nužnost, historijsko postovećuje zapravo s prirodnom zakonitošću i ostaje u bitnoj interpretaciji čovjeka na punom gnoseologizmu.

Problem dijalektike je dakle u biti problem karaktera ljudske egzistencije. Neki identični kategorijalni i dijalektički momenti s obzirom na sve nam dostupne sfere stvarnosti (znači i čovjekove) govore samo o prirodnoj vezi svih tih sfera, isto tako kao što nam tek praksa daje stvarnu, neregulirnu potvrdu te veze, a ne disparatnost.

Ti najopćenitiji principi nučniko ne određuju, ne usmjeruju nikakav razvoj, pa prema tome niti ljudski, historijski. Oni samo pokazuju karakteristiku strukturu bivstvujećeg i oblike po kojima se te strukture razvijaju. A upravo jedan od osnovnih dijalektičkih principa ukazuje da svaka sfera bivstva ima i svoj specifični kategorijalni skup, svoje specifične zakonitosti i svoje formone kretanja. Zato je ona, kao apsolutno-opća dijalektika sasvim nedovoljna da se shvati ljudski specifikum iako ukazuje na niz identičnih oblika i principa s ostalom stvarnošću. Iako tako kao što zahtijeva da filozofska interpretacija čovjeka pronade onu posebnu Arhimedovu tačku preko koje djeluje poluga historije. Marx je tu tačku našao u kategoriji prakse, a samu polugu u čovjeku.

Ona bojazan, o kojoj je već bila riječ, i koja je bila opravdana s obzirom na razne mehanizme i ontologizme u interpretiranju dijalektike, pokazuje se bespredmetnom ako se problem dijalektičkog shvati stvarno dijalektički i ako se ljudska kreativnost ne shvati na kantovsko-fihetatski način.

Opća dijalektičko-filozofska razmatranja koja su dana u svakoj koncepciji kategorija i najopćenitijih principa i oblika egzistencije i koja će uvijek i najdalje pobuđivati apstraktni filozofski interesi rješava problem „položaja čovjeka u kozmosu“ i daje određene elemente i okvire za neophodno potrebnu filozofsku koncepciju stvarnosti. Kako preko kategorije prakse dolazimo do nužnog postularanja jedinstva svijeta, tako nam isto taj postulat tek objašnjava moćnost prakse.

Ali ti opći principi i materijalizma i dijalektike, da još jednom potvrdim, ne objašnjavaju čovjeka kao historijsko biće. Iako bi bez te strane eksplikacija ljudskog ostala nedovoljna (jer čovjek mora dati sebi odgovor i na karakter svoje egzistencije kao bića prirode) — čovjek se ne može zadovoljiti objašnjenjem egzistencije samo kao prirode. Po čemu je onda čovjek generičko biće? Po čemu onda on ima smisla u tom prirodnom besmislu? Nikakvu prirodnu opću dijalektičku zakonitost ne objašnjava njegovo historijsko bičstvo, čovjek nije obični proizuđetak prirode nego radikalni prekidač koji prirodnu suštinu nosi u sebi samo kao svoju prirodnu sudbinu, a ne historijsku.

Posebna dijalektika historijskog, dijalektika njegove vlastite prakse i svih protivrječnih fenomena koje ona rada postaje zato područje njegovog najimenitijeg filozofskog, umjetničkog i revolucionarno-historijskog interesa.

Smisao njegove historijske egzistencije postaje time relevantnom i odsudnom tek spoznajom besmisla njegove kozmičke egzistencije.

Prema tome, koliko god se u historiji, u problemu ljudskog radi o savim novim kategorijama, principima i dijalektičkim momentima kao što su praksa, svijest, sloboda, alijenacija i drugo, i tek nam s njima i preko njih problematika historijskog postaje pristupačnija, racionalnija, bila bi prava mistika kada čovjek ne bi mogao konstatirati i niz određenja koja ga vezuju, a neki i gotovo identifikiraju s ostalim sferama bivstvujećeg. U protivnom slušaju značilo bi da se radi o potpuno disparantnim apsolutno različitim sferama stvarnosti. Međutim, tada ne bismo mogli uopće govoriti niti o ljudskoj praksi osjetljivoj, materijalnoj, proizvodnoj, historijskoj praksi čovjekovoj.

Čovjeku je dakle njegova historijska egzistencija bitni filozofski i ljudski problem. Čovjek samo kao prirodno biće nije historijski čovjek i kao takvo biće ne može biti besmrtno. Smrt nije historijska kategorija nego prirodna, pa prema tome u biti i nije pravi ljudski problem. Čovjek je besmrtno samo kao historijsko biće, kao slobodno i kreativno. Zato je i problem slobode njegov fundamentalni problem.

Dijalektička struktura npr. ljudskog mišljenja, jedinstvo opšeg i posebnog u svakom pojmu i sudu, neobjašnjivo je bez isto tako dijalektički strukturirane stvarnosti koja je u ljudskom mišljenju transponirana. Ako je „idejni svijet samo materijalni svijet prenet i prerađen u čovjekovoj glavi“ (Marx) onda bi dijalektička struktura našeg mišljenja bez određene dijalektičke strukture materijalnog svijeta ostala misterij.

Marxizam kao materijalizam ima dakle zajednički stav sa svakim konvencionim materijalizmom s obzirom na najopćenitije filozofsko pitanje o jedinstvu svijeta. Međutim taj stav, kako smo vidjeli, ne daje objašnjenje čovjeka kao historijskog bića, kao bića slobode. Ne samo to. On ostaje bez principa prakse obična kontemplacija koja nema dovoljni dokaz svoje opravdanosti. I upravo zato što se marksizam bitno karakterizira svojim obratom čovjeku i naravi u praksi, rješavanje problematike čovjeka kao historijskog bića i time ujedno zasniva i sve ostale principe, pa tako i stav materijalističkog monizma, — princip prakse je fundamentalni stav marksizma.

(O dijalektici, Naše teme, br. 9, 1963.)

RUDI SUPEK: *W*

Ako postoje nejasnoće u mnogim osnovnim pitanjima Marxove misli, naročito s obzirom na njenu primenu i kritici savremenosti, onda za to nosive odgovornost isto toliko birokrate ili politički pragmatisti, koji su marksizam srozali na mrtvu dogmu ili ideološki verbalizam u neposrednim dnevnim zadacima, kao i filozofi koji su nastavili da spekulativno interpretiraju, raspedaju, određuju osnovne kategorije Marxove misli, što je u jednom času razviku moglo biti neophodno (što je čak bilo neizbježno kao momenat individualne evolucije), ali što je smjestilo Marxovu misao na onaj nivo na kojem se ona u svom osnovnom dosegu nije kretala, to jest na spekulativni i kontemplativni odnos prema stvarnosti. Tako je društvena kritika, kao bitna poluga marksističkog htijenja, izgubila dodir sa čvrstim tlom stvarnosti, sa stvarnim kretanjima društvenog života, sve složeni, jег i sve iznenadniji, i umjesto da je stvorila odgovarajuće metode i teorije za analizu savremene stvarnosti, ostala zarobljena u misaone sheme koje su kritičku misao pred bujicom društvenog života činile manje-više bespomoćnom.

Nakon Marxovog *Kapitala* nemamo još nijedno djelo kapitalne kritike građanske stvarnosti, pa dosljedno niti postavljene premissе u izgrađivanju humanističko-socialističkog društva. Pašizam kao društvena pojava, mada je s njima komunizam vodio borbu na

život i smrt, još uvijek nije dobio svoje puno teorijsko tumačenje, pa tako niti značenje kao intelektualna mogućnost čovjeka dvadesetog stoljeća. Iako se u novije vrijeme u marksističkoj teoriji ističe značaj „novosnog“ i „humanog“, u konkretnoj društvenoj analizi još uvijek su sviše rijetka djela koja nose patos istinske i humanističke kritike stvarnosti. Ukoliko se i dotiče koja značajna savremena pojava, kao što je kod nas momentalno slučaj s problemom tehnike i tehnološkog razvika, to se čini sa krajnje osudnim analitičkim i teorijskim pretpostavkama, tako da to liči više na investivne nego na analize. Protivrječnosti su vremenog života, krajnja institucionalizacija društvenih odnosa i omasovljenje svih bitnih vidova života traže da se takve pojave zahteva barem onoliko konkretno kao što je Marx svojevremeno zahvaćao socijalno-politička i političko-ekonomska kretanja kapitalizma.

Pritisak društvenih problema i neizbježno okretanje stvarnoj društvenoj kritici, analizi i akciji, nužno će pokazati nedostatak kategorijalnog aparata s kojim se kod nas danas još uvijek misli na ovome području, ukazati će na neophodnost da se ovlada metodama koje dozvoljavaju da dođemo u dodir sa savremenim fenomenima i njihovim teorijskim uopćavanjima. Možda je pretežno ideološki i anticipatorska orijentacija marksističke misli, okrenuta propagandni budućnosti, također odgovorna da još ne posedujemo zadovoljavajuću teoriju i metodologiju u istraživanju savremenog društva. Činjenica je da ovom zadatku još nisu odgovorili ni filozofi ni sociolozi ni historičari ili poli-historičari koji se bave savremenim problemima. Danas još uvijek prisustvuje mo na planu marksizma, borbi između njegove pozitivističke ili vulgarno-materijalističke i njegove kulturalističke orijentacije, kao da je borba protiv dogmatizma iscrpila one energije koje bi morale odgovoriti na osnovni problem jedne kompleksne metodologije u istraživanju društvene stvarnosti. Neophodno je podjednako dijalektički prevladavati jednostranosti pozitivističkog naturalizma i historijskog humanizma ili kulturalizma, prirodno-naučne i historijsko-kulturne orijentacije, fenomenološkog esencijalizma i funkcionalističko-strukturalističkog realizma, sciencističkog raspraočnosti i spekulativnog totalitarizma. Kad je stvarnost složena, tada i putovi u nje nu jezuru nisu manje složeni, a kad su metodološka sredstva za kretanje ovih puteva nedostadna, tada se izlaženju opasnosti da stvarnu kritiku pretvorimo u ma gijsko-verbalno prekljanje stvarnosti.

(Sloboda i politideterminizam u kritici kulture. Delo, decembar 1963. Beograd.)

„POLJA“ uređuju: Jasna MELVINGER, Miroslav EGERIĆ, Zelimir PETROVIĆ. Ivan BANJAI, Petar MILOSAVLJEVIĆ i Mileta RADOVANOVIC (glavni i odgovorni urednik) i LASLO KAPITANI (izbor likovnih priologa i tehnička oprema)

List izdaje NIP „Progres“, Novi Sad.

Rukopise treba slati na adresu: Redakcija „Polja“, Novi Sad, Vase Stačića 1. tel. 23-22.

Neobjavljeni rukopisi se ne vraćaju. Pretplata na 10 brojeva 500 din. Pojedini broj 50 din. Pretplata se upućuje na adresu: NIP „Progres“, Novi Sad, tekući račun broj 151-11/1-514, sa naznakom za „Polja“.

Stampa „Forum“, Novi Sad. Meter: Đurka Polaković